

Sčítanie obyvateľov

Zaradenie prameňa – písomný prameň úradnej povahy, evidenčný

Aj keď rôzne súpisy a sčítania obyvateľstva prebiehali už v staroveku (Babylon, Čína, Rím atď.), za najstarší dochovaný súpis na území Čiech sa považuje súpis majetku litoměřického kostola z roku 1058, ktorý je súčasťou zakladacej listiny Svytihněva II. V 13. storočí vznikali berné zoznamy a v 15. storočí už máme relatívne presné údaje o počte dedín, farností a i. Stredoveké pramene však nemajú celoštátne pokrytie a taktiež nezahŕňajú celé obyvateľstvo.

Obdobie od 16. storočia do 1. polovice 18. storočia

Predchodcami novodobého sčítania boli v novoveku rôzne súpisy, ktoré väčšinou zahŕňali len časť obyvateľstva. Väčšinou vznikali za účelom výberu daní, odvodu k vojsku či zistenia majetku.

- 16. storočie berné registre – len počet poplatníkov, nie menovité zoznamy
- 17. storočie katastre – menovite jednotliví poplatníci (poddaní, mešťania) a údaje o ich majetku
- **1651 súpis obyvateľov podľa viery** (pre náboženské účely)
- **1654 „berní rolla (rula)“** – prvý skutočný celokrajinský kataster na území Čiech; neskôr upravovaný a doplňovaný; v platnosti do 1747
- **1656 a 1669 „lánové rejstříky“** – obdoba bernej ruly na Morave
- 1702 súpis konzumentov soli – počet osôb starších ako 10 rokov; evidencia zvlášť kresťanov a zvlášť Židov
- 1748 tereziánsky kataster – zostavený podľa priznávacích listov a nálezov vizitácií (v Čechách z 1713–1747)

Obdobie od 2. polovice 18. storočia

- 13.10.1753 – Mária Terézia reskriptom nariadila, aby farári každoročne vyhotovovali zoznamy farníkov
- **1754** – počiatok pravidelných súpisov obyvateľstva; **súpis duší** mali vyhotovovať aj farári aj vrchnosť; počet obyvateľov podľa pohlavia a 5 vekových skupín (1–15, 15–20, 20–40, 40–50, 50 a viac); zároveň nariadené aj sčítanie domov; mal sa vykonávať každé 3 roky, ale ďalší bol uskutočnený až v 1761 (pokles obyvateľstva asi o 18 %) a potom každoročne; problém: cirkevné a vrchnostenské výsledky sa nezhodovali; presnosť každoročne klesala; nezaznamenávali sa deti do 1 roku
- od 1762 – cirkevná správa – údaje o počte narodených a zomrelých podľa pohlavia a počte uzavretých manželstiev; vrchnosť – stav/zamestnanie
- od 1770 – zrušenie cirkevných konškripcií; sčítanie zabezpečovali politické a vojenské orgány; zároveň s počtom obyvateľov bol sčítaný aj ťažný dobytok vojenské záznamy boli presnejšie, ale zameriavali sa predovšetkým na mužov schopných vojenskej služby; zakázalo sa meniť si priezvisko; očíslovanie domov

- 1778 – zavedenie populačných kníh pre každé osídlené miesto; podľa rodín uvedení všetci domáci obyvatelia (vek, pohlavie, rodinný stav); súpisy obyvateľov sa konali na základe týchto kníh
- od 1807 – sčítanie zabezpečovali už len orgány verejnej správy
- 1827 a 1829 – nové nariadenia – snaha zistiť faktický stav obyvateľstva na základe chodenia od domu k domu; 1. sčítanie 1830 dosiahlo neuspokojivé výsledky, preto bola uskutočnená revízia v roku 1831 a potom každé 3 roky (kvôli nepokojom sa nekonalo v 1849, ale v 1851)
- 1851 – 1857 – počet obyvateľov podľa počtu narodených a zomrelých
- 23.3.1857 – zákon o sčítaní ľudu; sčítanie v októbri 1857; predpoklad každých 6 rokov, ale ďalšie až 1869; sčítaní aj cudzinci
- **sčítanie k 31.12.1869 – prvé moderné sčítanie**; podľa zákona sa malo sčítanie konať v roku končiacom nulou k 31.12.; sčítané malo byť prítomné obyvateľstvo v mieste, kde sa práve nachádzalo; evidované údaje: štátna príslušnosť, rodinný stav, náboženské vyznanie, vek a pohlavie, prípadné fyzické vady – slepota, hluchota, neskôr aj mentálne postihnutie, od roku 1880 – gramotnosť a obcovacia reč

Význam pre historika

- dôležitý prameň pre historickú demografiu – rámcovo počet obyvateľov (hoci nie presný), hustota zaľudnenia
- porovnávanie jednotlivých sčítaní – demografický vývoj, urbanizácia, presuny obyvateľstva
- súpis domov a hospodárska charakteristika hlavy domu
- sčítanie dobytky – počty ťažného dobytky kvôli vojenským účelom
- od roku 1762 – povolanie obyvateľov
- pohľad na úbytok obyvateľstva počas hladomoru (1771–1772), vojen (napr. sedemročná vojna)
- od 1770 – obyvatelia mali po sčítaní zákaz meniť priezvisko, očíslovanie domov kvôli lepšej organizácii sčítaní, keďže ľudia sa najmä na dedinách identifikovali podľa domov
- informácie aj pre genealógiu – mená predkov, osobné a majetkové informácie o nich

Problémy

- dochádzalo k zámernému skresľovaniu záznamov - či už z dôvodov vyhnutia sa vojenským povinnostiam, plateniu daní alebo z odporu šľachty voči centralistickým snahám panovníka - presnosť sa časom znižovala
- vrchnostenské a cirkevné záznamy sa nezhodovali, cirkevné mali podrobnejšie informácie, vyššie počty obyvateľov
- nízka presnosť aj kvôli tomu, že údaje neboli osobne kontrolované
- presnosť sa zvýšila od r. 1770 – začiatok sčítavania vojenskými orgánmi
- až do 19. stor. detailnejšie záznamy u mužov ako u žien kvôli vojenskej povinnosti
- deti do 1 roku neboli zaznamenávané (do 19. stor.)

Edície

Sekera, Václav (edd.): *Obyvatelstvo českých zemí v letech 1754–1918. Díl I. 1745–1865*. Praha 1978.

Sekera, Václav (edd.): *Obyvatelstvo českých zemí v letech 1754–1918. Díl II. 1866–1918*. Praha 1978.

Gürtler, Alfred (edd.): *Die Volkszählungen Maria Theresias und Josef II. 1753–1790*. Innsbruck 1909.

Maur, Eduard – Píšová, Dagmar (edd.): *Sčítání konzumentů soli v Čechách roku 1702*. Edice pramene. Historická demografie 18, 1994, s. 7–67.

Lánové rejstříky v MZA: <http://www.mza.cz/a8web/a8apps1/d1/a8sl4dd2bad3D1.htm>

Sčítací operáty v MZA: <https://www.mza.cz/scitacioperaty/digisada/search>

Výsledky sčítania z roku 1857:

<https://archive.org/details/statistischebers00aust/page/n5/mode/2up>

Tafeln zur Statistik der Österreichischen Monarchie (1831–1844):

<https://opacplus.bsb-muenchen.de/metaopac/search&query=Tafeln%20zur%20Statistik%20der%20%C3%96sterreichischen%20Monarchie>

Zdroje:

Dějiny obyvatelstva českých zemí. 2. vyd., Praha 1998.

Srb, Vladimír: *1000 let obyvatelstva českých zemí*. Praha 2004.

https://is.muni.cz/el/1421/podzim2017/AR1B107/um/studijni_materialy/scitani_lidu.pdf (apríl 2021)

<https://www.mza.cz/scitacioperaty/> (apríl 2021)

<https://www.czso.cz/documents/10180/20540505/32011840814.pdf/bec31508-8d2d-470a-9b0d-243f304c8d3d?version=1.0> (apríl 2021)